

УДК 81'42

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І МОВЛЕННЄВІ ТАКТИКИ ДЛЯ АНАЛІЗУ ДИСКУРСУ

Анна ГЛУЩЕНКО,

викладач кафедри іноземних мов ННІ іноземних мов Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького (Україна, Черкаси) anna_gl_008@ukr.net

ORCID: orcid.org/0000-0002-1190-73

Research ID <https://publons.com/researcher/4783780/anna-hlushchenko/>

**Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
20.06.2021.**

Статтю опубліковано /The article is published:

У статті розглянуто поняття комунікативних стратегій і тактик як невід'ємної складової частини аналізу дискурсу. Наголошено, що результатом комунікативної ситуації може бути як комунікативне співробітництво, так і комунікативний конфлікт; альтернативним її видом – комунікативне суперництво. Коротко подано деякі класифікації комунікативних стратегій у діалогічному дискурсі. Вказано, що залежно від урахування мовних ресурсів, комунікативні стратегії поділяють на власне комунікативні та змістові, а залежно від мети спілкування – кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні. У статті доведено, що доречність м'яких або жорстких комунікативних стратегій залежить від умов конкретної ситуації спілкування, статусу та психологічних особливостей адресата.

Ключові слова: комунікативна інтенція, комунікативна стратегія, правила мовленнєвої взаємодії, стратегія кооперації, непрямі мовленнєві акти, комунікативна інтенція, кооперативні та конфронтаційні стратегії, функціональні стратегії.

COMMUNICATIVE STRATEGIES AND SPEECH TACTICS FOR DISCOURSE ANALYSES

Анна HLUSHCHENKO

lecturer, Department of foreign languages, Cherkassy Bohdan Khmelnytskyi National University (Ukraine, Cherkassy) anna_gl_008@ukr.net

The article deals with the notion of the communicative strategies and speech tactics as the integral parts of the discourse analysis. The author stresses the fact that the result of the communicative situation may be either communicative cooperation or the

communicative conflict. The third, alternative of the above mentioned situation may be the communicative rivalry (contest). The classification of the communicative strategies, mentioned in the works of some native and foreign scholars are given. Depending on the language resources of the dialogue discourse the strategies are divided into the communicative and meaningful, and depending on the goal of speaking they are divided into the cooperative, conflictogenic and manipulative. The level of mildness and toughness of the communicative strategies depends on the conditions of specific communicative situation, status and psychological characteristics of the addressee.

The article states that according to some linguists the term “strategies and tactics” came into the linguistics from military art. But the active usage of such terms and their analysis as the language phenomena is not only the consequence of expansion of linguistics into different adjacent subject. Some patterns are conditioned by the process of communication itself and the peculiarities of the cognitive activity of a person.

The author emphasizes that in the process of communication one can observe some sequence of actions that are directed towards the establishment, support and completion of the contact between the communicants. Supporting such contacts is the most difficult task due to various reasons (cognitive, social and psychological). Speakers' aspiration to achieve the communicative goals may include the correction or even change of the goals set at the beginning of the conversation because of the inobservance of speaking rules by the communication participants.

The article contains the short characteristics of the communicative strategies in the dialogue discourse. It dwells on the fact that the communicative strategy includes planning of the communication depending on different conditions and the peculiarities of the speakers (their social roles, status and the like). So the goals of the communicative strategy is the correction of the model of conduct of the addressee. During the non-conflict communicative strategy the speaker can manipulate the addressee in some way, influence his conduct and actions to achieve their own purpose. In practice, every individual uses in his speech either communicative or confrontative strategy, that's why the most productive style of the individual verbal behaviour of the person is the flexible one.

Keywords: *communicative intension, communicative strategy, the rules of the speech interaction, cooperation principle, indirect speech acts, cooperative and confrontation strategies, functional strategies.*

Невід'ємною складовою частиною при аналізі дискурсу стали комунікативні стратегії і тактики, оскільки сама специфіка діалогічного дискурсу полягає в тому, що кожен співрозмовник має свою стратегію і тактики комунікації для реалізації комунікативної інтенції (Черненко, 2008, с. 136-137). На думку деяких науковців, зокрема, Н. В. Гончарової (Гончарова, 2002), поняття тактики і стратегії мовленнєвої комунікації було запозичене лінгвістикою з царини військового мистецтва.

Постановка проблеми. Активне вживання лінгвістичних термінів та їх аналіз як мовних феноменів є наслідком не лише експансії лінгві-

стичної науки в суміжні царини, виходом за межі предметів, що традиційно вивчаються нею, але й закономірностей, що продиктовані самим процесом комунікації та особливостями когнітивної діяльності людини. У процесі комунікації спостерігається певна послідовність дій (мовленневих і немовленневих), що направлені на встановлення підтримання та завершення контакту між комунікантами (Гончарова, 2002, с. 58; Селіванова, 2002, с. 171). Підтримання такого контакту є найскладнішою проблемою з різних причин (когнітивних, соціальних, психологічних). Дослідження стратегій мовленнєвої комунікації є надзвичайно актуальним, бо його результати є важливими не лише для лінгвістичної науки, а й для суміжних царин, як-то психологія, психолінгвістика, фізіологія (дослідження емоцій на базі комунікативних стратегій) тощо.

Прагнення мовців досягти комунікативної цілі може передбачати корегування, а іноді й зміну поставлених раніше цілей внаслідок частого недотримання партнерами по комунікації правил спілкування (принципу комунікативного співробітництва Грайса). Це зумовлює виникнення комунікативних тактик і стратегій. Тактика мовленнєвого спілкування описує сукупність прийомів та лінію поведінки на певному етапі комунікативної інтеракції, що направлена на досягнення бажаного ефекту чи запобігання небажаного результату (Гончарова, 2002, с. 59). Тактика також описує конкретні мовленнєві дії, що мають на меті досягнення впливу лише на певному етапі комунікації. Направленість різних тактик на досягнення певної мети формує комунікативну стратегію.

Аналіз досліджень. Комунікативна стратегія – це евристичне інтенційне планування дискурсу для досягнення його учасниками кооперативного результату (Селіванова, 2002, с. 170). Результатом комунікативної ситуації може бути як комунікативне співробітництво, так і комунікативний конфлікт, що фактично є неспівпадінням комунікативних стратегій учасників дискурсу. Результатом комунікативного конфлікту зазвичай є припинення комунікації. Деякі сучасні дослідники (Ішмуратов, 1987) виділяють також і третій результат комунікативної ситуації – комунікативне суперництво, що може бути як нормальним, так і конфліктним. Ч. Фернандо (Фернандо, 2019, с. 45) визначає комунікативні стратегії як спосіб досягнення перемоги, переваги в інтелектуальному поєдинку, як складну когнітивну модель (гештальт) узагальнення минулого досвіду, що містить особистісні, локальні, діяльнісні та інші параметри, які певним чином організовані у свідомості та пам'яті. Так, на думку Р. Блакара (Блакар, 1987), неможливо висловлюватися нейтрально, оскільки навіть вирази, що здаються синонімічними, можуть впливати на одержувача інформації по-різному, змінюючи його когнітивну картину світу.

Закономірно, що для мовленнєвих актів різних типів вибирають різні стратегії. Необхідність приховувати деякі комунікативні наміри в силу впливу соціальних або етичних норм є причиною виникнення одного з тактичних прийомів – вживання непрямих мовленнєвих актів різних видів. Комунікативні стратегії мають соціокультурну проєкцію, що проявляється у дотриманні правил спілкування членами етнокультурного соціуму (Селіванова, 2002, с.173). У діалогічному мовленні розрізняють такі стратегії (за Романовим): інтеракціональні (що обумовлені соціально-рольовим статусом комунікантів), інтерпретативні (логічне слідування у веденні діалогу) та управлінські (керування увагою партнера).

За П. В. Зернецьким, розглядаємо комунікативні стратегії як комплекс мовленнєвих дій, направлених на досягнення комунікативної мети, творчу реалізацію комунікантом плану побудови своєї мовленнєвої поведінки з метою досягнення глобальної прагматичної мети спілкування (Зернецький, 1988, с. 37), а тактику – як гнучке динамічне використання мовцем наявних у нього вербальних вмінь побудови мовленнєвого ходу відповідно до наміченого ним плану мовленнєвих дій з метою досягнення мовного завдання спілкування, обмеженого рамками мовленнєвої взаємодії, звичайно отримання мовленнєвого ходу у відповідь чи невербальної реакції на свій мовленнєвий хід (Зернецький, 1988, с. 38).

Таким чином, комунікативна стратегія включає в себе планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від певних умов спілкування та особистостей комунікантів (їх статус, соціальні ролі тощо) (Гончарова, 2002, с. 59). Іншими словами, вона являє собою комплекс мовленнєвих і немовленнєвих дій, що направлені на досягнення комунікативної цілі, причому кінцевою метою будь-якої мовленнєвої стратегії є корегування моделі світу адресата. При вдалій (неконфліктній) комунікативній стратегії мовець може певною мірою маніпулювати адресатом, впливати на його поведінку та вчинки для досягнення власної мети.

Мета нашої статті – прослідкувати результати комунікативної ситуації під дією різних стратегій і тактик у дискурсі та їх вплив на комунікантів.

Виклад основного матеріалу. Коротко розглянемо деякі класифікації комунікативних стратегій у діалогічному дискурсі. Реалізація певного типу комунікативних стратегій безпосередньо пов'язана з емоційним станом адресата (Козяревич, 2006, с.13). Так, у відповідь на позитивний стан адресата мовець застосовує такі стратегії:

- Стратегія солідаризації з адресатом
- Стратегія збереження позитивного фокусу інформації

- Стратегія самопрезентації мовця
- Стратегія моральної підтримки
- Стратегія інтерпретації негативної ситуації
- Стратегія солідаризації з адреастом
- Стратегія зміни фокусу інформації з негативного на позитивний
- Стратегія самопрезентації мовця.

Згідно з цією класифікацією, стратегії солідаризації з адресатом і самопрезентації мовця можуть застосовуватися як у негативному, так і в позитивному емоційному станах.

Типологія стратегій може бути побудована на різних основах. Так, В. Третьякова розробила типологію, в основі якої лежить тип діалогічної взаємодії за результатом комунікативної події – гармонія або конфлікт. За Третьяковою (Третьякова, 2006), комунікативні стратегії поділяються на кооперативні (стратегії ввічливості, щирості й довіри, стратегії близького співробітництва, компромісу) та конфронтативні (інвективна, стратегія агресії, насильства, дискредитації, підпорядкування, примусу, викриття та ін.).

Упродовж останніх років спостерігається тенденція рівневого розуміння кооперації. Деякі науковці (Pavlidou, 1991) виокремлюють «формальну кооперацію», що означає дотримання принципів Грайса, та «реальну кооперацію», яка свідчить про наявність спільних цілей комунікантів (Козяревич, 2006, с. 32). Також було введено поняття «прагматична кооперація» (бажання вислухати одне одного та інтерпретувати висловлене) й «риторична кооперація» (обмін інформації під час прийняття цілей комуніканта та виконання невербальних дій).

Динаміка діалогічного дискурсу як продукту мовленнєвої діяльності адресата й адресанта забезпечується взаємодією комунікативних дій, що реалізують стратегії і тактики, які відповідають прагматичній меті мовців (Козяревич, 2006, с. 122). Для цього комуніканти мають володіти не лише комунікативною компетенцією, але й емоційною, оскільки гармонізація дискурсної взаємодії забезпечується вмінням правильно вибудувати свої мовленнєві кроки, проявляючи повагу до співрозмовника, до різних проявів його емоційної поведінки. Лише за таких умов можлива мінімізація комунікативних труднощів, підвищення ефективності процесу спілкування, гармонізація мовленнєвої взаємодії.

Дискурсивна стратегія реалізується комплексом цілеспрямованих вербальних і невербальних дій, за допомогою яких мовець здійснює свою інтенцію в певних мовленнєвих ситуаціях (Шевченко, 1998). Дискурсивна (в іншій термінології – комунікативна (Тарасова, 2000, с. 3) стратегія як продумана спланована дія здійснюється за допомогою кон-

кретних комунікативних тактик, під якими розуміють сукупність конкретних прийомів дискурсивної поведінки людини на певному етапі мовленнєвої взаємодії, яка спрямована на одержання бажаного ефекту або запобігання небажаного (Тарасова, 2000, с. 7). Таким чином, з одного боку, стратегія зумовлює вибір прийомів, з іншого боку, успішність реалізації стратегії залежить від вдалого вибору й поєднання найбільш релевантних тактик у дискурсі.

Найбільш загальною класифікацією комунікативних стратегій є класифікація Т. А. ван Дейка. Згідно з нею розрізняють: когнітивні, контекстуальні, стратегії розуміння, комунікативні (чи мовленнєві), семантичні, схематичні, текстові т. ін. (Dijk T.A. van., 1983). Залежно від урахування мовних ресурсів комунікаційні стратегії поділяються на власне комунікативні та змістові, а залежно від мети спілкування – кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні. Крім того, деякі науковці виокремлюють стратегії дискурсивної інтенсифікації (boosters) та дискурсивного пом'якшення (hedges) (Hyland, 1998).

Конвенційні й конфліктні цільові стратегії реалізуються за допомогою функціональних стратегій – захисної, стратегії ввічливості та стратегії оптимальної самопрезентації. Потенційно жорсткими є конвенційні стратегії і відповідно захисна та стратегія ввічливості; потенційно жорсткими – маніпуляційна та конфліктна стратегії. Реалізація жорстких комунікативних стратегій приводить до нехтування стратегій ввічливості та оптимальної самопрезентації. Фактично маніпуляція іншими людьми свідчить про психічну нестабільність індивіда, його неспроможність досягти комунікативної мети експліцитно. Крайнім проявом жорстких дискурсивних стратегій є вербальна агресія, знуцання, образи, а також відмова від вербальної інтеграції.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, до речності м'яких/жорстких комунікативних стратегій залежить від умов конкретної ситуації спілкування, статусу та психологічних особливостей адресата. На практиці кожний індивід користується кооперативною або конфронтаційною стратегією, тож найбільш продуктивним стилем індивідуальної вербальної поведінки є гнучкий стиль. Гнучка стратегія розуміння та продукування дискурсу дозволяє особистості, з одного боку, оцінити та в разі необхідності нейтралізувати вплив співрозмовника на її когнітивну систему, а з другого боку – посилити власний вплив на адресата. Потужність такого впливу визначає ступінь сформованості комунікативної компетенції адресанта. Предметом подальших наукових розвідок вважаємо аналіз комунікативних стратегій на матеріалі текстів (у тому числі, англомовних).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Блакар, Р. М. (1987). Язык как инструмент социальной власти. *Язык и моделирование социального взаимодействия*, 88 – 125. Москва.
- Гончарова, Н. В. (2002). *Аксиологічна структура англomовного діалогічного дискурсу* (на мат. англ. худ. прози): дис. ... к.ф.н. 10.02.04 – германські мови. КНЛУ.
- Дейк, Т. А. ван (1989). *Язык. Познание. Коммуникация*, 273 – 277. Москва : Прогресс.
- Зернецкий, П.В. (1988). Лингвистические аспекты теории речевой деятельности. *Языковое общение : Процессы и единицы*, 36 – 41. Калинин : Изд-во Калинин. гос.ун-т.
- Ишмуратов, А.Т. (1987). *Логический анализ практических рассуждений*. Киев : Наукова думка.
- Козяревич, Л.В. (2006). *Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу* (на матеріалі англomовної прози ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. Київський національний лінгвістичний ун-т. Київ.
- Селіванова, О.А. (2002). *Основи лінгвістичної теорії тексту та комунікації*. Київ : Фітоцентр.
- Тарасова, Е. В. (2000). Синергетические тенденции в современной лингвистике. *Вісник Харк. нац. ун-ту*, 500, 3 – 9. Харків.
- Третьякова, В. С. (2006). *Конфликт глазами лингвиста*. URL : <http://www.philology.ru/linguistics2/tretjakova-00.htm>.
- Фернандо, Ч. (2019). *Основи теорії мовної комунікації*: навчально-методичний посібник / І.С. Беркун, Н.М. Дзюбак. Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський.
- Черненко, О. В. (2008). *Лінгвокогнітивні та прагматичні особливості дискурсивного втілення завершальної фази конфліктної взаємодії* (на мат. англ. прози ХХст.): дис. ...к.ф.н. 10.02.04 – германські мови. КНЛУ.
- Шевченко, И.С. (1998). *Историческая динамика прагматики предложения. Английские вопросительные предложения 16-20 в.* Харків : Константа.
- Dijk T.A. van. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. New York etc.: Acad. Press.
- Nyland K. (1998). Boosting, Hedging and the Negotiation of Academic Knowledge. *Tex*, 18, 3, 349 – 382.
- Pavlidou, T. (1991). Cooperation and the Choice of Linguistic Means. *Journal of Pragmatics*, 15, 11 – 42.

REFERENCES

- Blakar, R. M. (1987). Yazyk kak instrument sotsialnoi vlasti. [Language as an instrument of the social power]. *Yazyk i modelirovaniye sotsialnogo vzaimodeisviya*, 88 – 125. Moskva. [in Russian]
- Honcharova, N. V. (2002). *Aksiologichna struktura anglomovno dialogichnogo dyskursu (na materialy angl.khudohznioi prozy)* [Axiological structure of the

English-speaking dialogue discourse (based on the English material)] : dys. ...k.f.n. 10.02.04 – hermanski movy. KNLU. [in Ukrainian]

Dijk, T. A. van (1989). *Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya*, 273 – 277. Moskva : Progress. [in Russian]

Zernetskiy, P.V. (1988). Lingvisticheskiye aspekty teorii rechevoi deyatelnosti [The linguistic aspects of the theory of speech activity]. *Language communication: Processes and units*, 36 – 41. Kalinin: Izd-vo Kalinin State University. [in Russian]

Ishmuratov, A.T. (1987). *Logicheskiy analiz prakticheskikh rassuzhdeniy* [Logical analysis of the practical reasoning]. Kiev : Naukova Dumka. [in Ukrainian]

Koziarevych, L.V. (2006). *Verbalni i neverbalni zasoby empatyzatsii dialogichno-go dyskursu* [Verbal and non-verbal means of empathization of the dialogue discourse based on the English material]. KNLU. [in Ukrainian]

Selivanova, O. A. (2002). *Osnovy lingvistichnoi teorii tekstu ta komunikatsii* [The basis of the linguistic theory of the text and communication. Kiev : Fitotsentr. [in Ukrainian]

Tarasova, E.V. (2000). *Sinergeticheskiye tendentsii v sovremennoi linguistike*, 500, 3 – 9. [Synergetic tendencies in the contemporary linguistics]. Kharkiv : Visnyk Kharkivskogo Universytetu. [in Ukrainian]

Третьякова, В. С. (2006). *Конфликт глазами лингвиста*. URL : <http://www.philology.ru/linguistics2/tretjakova-00.htm>. [in Russian]

Fernando, Ch. (2019). *Osnovy teorii movnoi komunikatsii : navchalno-metodychnyi posibnyk* [The basis of the speech communication. Textbook]. Kamianets-Podilskiy national university. [in Ukrainian]

Chernenko, O.V. (2008). *Lingvo-kognityvni ta pragmatychni osoblyvosti dyskursyvnogo analizu dyskursyvnogo vtilennia zavershalnoi fazy konfliktnoi vzaemodii (na materialy angliyskoi prozy XX st.)* : dys. ...k.f.n. 10.02.04 – hermansky movy. KNLU. [Linguo-cognitive and pragmatic peculiarities of discourse engagement of the final stage of the conflict interaction]. [in Ukrainian]

Shevchenko, I.S. (1998). *Istoricheskaya dinamika pragmatiki predlozheniya. Angliyskiye voprositelnye predlozhenia 16-20 v.* [The historical dynamics of the pragmatics of the 16-20 century interrogative sentences]. Kharkiv : Konstanta. [in Ukrainian]